

MUTH ÁGOTA GIZELLA

Iris

Német nyelvű irodalmi almanach a magyar reformkorban

„Ew. Wohlgeboren!

Das Unglück, das die blühende Hauptstadt unseres Vaterlandes so hart getroffen, wird Ew. Wohlgeboren durch öffentliche Blätter bekannt sein.

Zu den hart begdrängten [...] zählen wir auch unseren hiesigen Buchhändler und Verleger, Herrn Gustav Heckenast [...]

Die Unterzeichneten wenden sich daher mit muthiger und freudiger Zuversicht an Einen jener reich begabten Geister, die mit ausgezeichneten Genie edle Gesinnung und echte Humanität vereinigen, um gefällige und wirksame Unterstützung zu einem Unternehmen zu erbitten [...], um ihm damit zur Gründung eines neuen Verlagsunternehmens behilflich zu werden.

Dieselbe besteht in der Redaktion und Herausgabe eines

„Albums für 1839“

[...] Interesse in Aussicht gestellt wäre, daß Männer von so glänzendem und bewährtem Rufe durch großmüthige Beiträge von literarischen Spenden das Buch zu bereichern und zu zieren gesonnen seien.[...]

Pest, am 10t April 1838.

Johann Graf Mailáth
Dr. Sigmund Saphir¹

Az „Album“ az *Iris* nevet kapta és első évfolyama 1840-ben látott napvilágot Pesten, Heckenast Gusztáv kiadásában, akinek megsegítésére alapították. Az idézett körlevelet számos korabeli bécsi íróhoz és költőhöz eljuttatták, akik szívesen segítet-

¹ „Tekintetességed!

Bizonyára Tekintetességed is értesült a lapokból arról a szerencsétlenségről, amely oly súlyosan érintette hazánk virágzó fővárosát.

A nagy kárt szenvedettek [...] között van helybeli könyvkereskedők és kiadók, Heckenast Gusztáv úr is [...].

Alulírottak ezért bátor és reményteli bizalommal fordulunk azon tehetséges elmékhez, akikben a kitűnő szellem nemes érzülettel és valódi humánummal párosul, hogy szíves és hathatós támogatásukat kérjük egy vállalkozáshoz [...], hogy ezzel segítséget nyújtsunk számára egy új kiadvállalat alapításához.

Egy Album szerkesztését és kiadását tervezzük 1839. évre,

[...] feltételezzük az érdeklődést kiváló és hírneves emberek részéről, akik készek lesznek nagylelkű irodalmi adományaikkal gazdagítani és díszíteni a könyvet [...].”

Az idézett részletet saját fordításomban közlöm. (A szerző.)

Idézi: SZEMZŐ Piroska: *Német írók és pesti kiadók a XIX. században. (1812–1878)*. Bp. 1931. 124./
Német Philológiai Dolgozatok 47./

ték írásaikkal a jótékony célt, hogy az írók és az irodalom barátjának kiadója újra meginduljon, az 1838-as nagy pesti árvíz után. A zsebkönyv kilenc évfolyamot élt meg és 1848-ig tartott. A 10. kötet anyaga is készen volt már, de a szabadságharc miatt nem jelenhetett meg. A pompásan kiállított, selyembe kötött almanach – Heckenast nyomdájának mesterműve – még Németországban is élénk feltűnést keltett.²

I. Magyar törekvések – német hagyományok a korabeli Pest-Buda szellemi életében. Sajtó- és könyvkiadás

Évkönyvünk indulása a magyar reformkor utolsó harmadára esik, amikor a magyar nyelvű irodalomért folyik a harc, az irodalmi élet irányítása a híres triász: Bajza, Vörösmarty és Toldy kezében van, teret nyert a kritika (*Kritikai Lapok*), vitáktól pezsegnek a folyóiratok és egymást érik az irodalmi perek. Működik az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság, s a folyóiratok között első Bajzáék *Athenaeum* c. orgánuma és kritikai melléklapja a *Figyelmező*, amely „az egyetemes literatúra körében” alcímmel jelzi más népek irodalmának figyelemmel kísérését is. A romantika szellemében a „nemzeti” a jelszó minden téren, legfőképp a nyelv, irodalom és színház terén, s ezt követi majd a politika is. A Nemzeti Színház magyar darabokat vár, elindul a színikritika. Folyóiratok terén az enciklopedikus *Athenaeum* mellett népszerű még az irodalmi betétekkel és társasági tudósításokkal tarkított divatlap, a nőolvasók öröme. (1833-ban indul a *Regélő* és melléklapja a *Honművész*, Mátray (Rothkrepf) Gábor szerkesztésében, majd 1848-ban egyszerűen *Divatlap* címen szűnik meg, Vahot Imre szerkesztése alatt, hosszú fennállása idején cím- és tartalomváltozásaiban követve az olvasók igényeit). Az 1831-et követő évtizedben 98 hírlap és folyóirat működött.³ A politikai érdeklődés egyre jobban háttérbe szorítja a szépirodalmi lapokat és *Iris*ünk megjelenése utáni évben indul hódító útjára a *Pesti Hírlap*, az újságírás önálló foglalkozássá válik és Metternich osztrák cenzorait hazai köznemesi utódok követik. 1840–41-ben egyetlen jelentős irodalmi-tudományos folyóirat alapítás történt nálunk, Szalay László *Budapesti Szemléje*.⁴ A zsurralizmus már az 1830-as évek első felében jelentkezik, több lap indul egyszerre, zárt írói körökkel, de az évtized második felére már differenciálódik az irodalom, írói csoportok vetélkednek. 1834-ben a *Rajzolatok*, tíz évvel később az *Életképek* már a fiatalság lapjai és ezek az elmagyarosodott német ajkú városi lakosságra is támaszkodnak, szerkesztőik is közülük származnak. Fontos az előfizetői kör, hiszen ez biztosítja az újság létét, az újságírás ekkor már üzlet.⁵

² Vö. PUKÁNSZKY Béla: *A magyarországi német irodalom története. A legrégibb időktől 1848-ig*. Bp. 1926. 482.

³ Vö. BUZINKAY Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Bp. 1993. 31.

⁴ Vö. Uo. 34–35.

⁵ Vö. T. ERDÉLYI Ilona: *Irodalom és közönség a reformkorban. Regélő Pesti Divatlap*. Bp. 1970. 12–14.

Természetesen éltek és indultak a magyar mellett német nyelvű folyóiratok is. A hazai német nyelvű újságírás még Mária Terézia idejére nyúlik vissza. Szemző Piroska tanulmányában Windisch Károly Gottlieb *Pressburger Zeitung*ját említi, amelynek 1770 körül szépirodalmi melléklapja is volt és a „céltudatos németnyelvű” szépirodalmi lapok indítását a 19. sz. huszas éveire teszi.⁶

A színvonalas német nyelvű lapokra éppen az jellemző, hogy nem a magyarok ellenében alakulnak, nem vetélkednek velük, inkább közvetítő szerepet vállalnak a német irodalom és kultúra hazai terjesztésében és a magyar írók legjobbjainak műveit, műveinek részletét német fordításban közlik. Ezzel kettős célt szolgálnak, hiszen a magyarországi német ajkú polgárokkal is megismertetik a magyar irodalom színe-javát és külföldi előfizetőik révén Ausztriában és Németországban is népszerűsítik a magyar írásokat. E folyóiratok szerkesztői többnyire maguk is hazai németek, vagy zsidó származású újságírók, kétnyelvűek és ezáltal hidat képeznek hazánk és a külföld között. „A német könyvek, hírlapok és folyóiratok a XIX. század első felében a magyarnyelvű irodalom gyors fejlődése ellenére is a magyar szellemi élet jelentékeny tényezői maradnak.”⁷

Pukánszky Béla és Szemző Piroska dolgozták fel a magyarországi német irodalom, ill. folyóiratkiadás történetét, Réz Henrik írt még a témáról az 1920-as és 30-as években, s korunkban Fried István, Mádl Antal és Soós István foglalkozott a kérdéssel a hazai németiség kultúrájának keretein belül. A felsorolt szerzők egyetértenek a hazai német lapok kultúráközvetítő szerepét illetően, s Fried István kiemeli a „vaterländisch”, vagy „patriotisch” jelzőt, amelyet gyakran alkalmaznak a folyóiratok címében, amely a magyarországi németeknek a magyar szülőföldhöz való ragaszkodását fejezi ki.⁸

Ilyen folyóirat a *Pannonia* (1819–1822), alcíme: Ein vaterländisches Erholungsblatt für Freunde des Schönen, Guten und Wahren (Hazai szórakoztató lap a szép, jó és igaz barátainak). Trattnernél jelent meg hetente kétszer, de sajnos összeütközésbe került a bécsi cenzúrával Grillparzer egyik betiltott versének kiadása miatt, s ezért megszüntették. Gróf Festetics Károly Albert lapjának érdeme, hogy már magyar irodalmat is közöl fordításban. Szemző szerint ez volt az első német nyelvű szépirodalmi folyóirat hazánkban.⁹ Megszüntetés után három évvel indult az *Iris*, Stielly Károly és Rosenthal Sámuel lapja, amely 1828-ig tartott. Alcíme: Zeitschrift für Wissen, Kunst und Leben (Tudomány, művészet, közélet). Budán adták ki hetente kétszer. A kor jönevű osztrák írói – költői szerepelnek hasábjain, vannak köztük olyanok is, akik már a *Pannoniába* is írtak (Castelli, Enk, Grillparzer, Feuchtersleben, Gräffer, Vogl, Frankl, Grün etc.), hazai munkatársai: Majláth János gróf, Hugo Károly, Melczer Jakab, Petz Lipót, Toldy Ferenc. Szintén közöl fordításokat Kisfaludy Ká-

⁶ Vö. SZEMZŐ Piroska: *Német írók...* 15–16.

⁷ PUKÁNSZKY: *A magyarországi német irodalom ...* 456.

⁸ Vö. FRIED István: *A pest-budai németiség kultúrája a XIX. század elején.* = Filológiai Köz-
löny 1978. 212.

⁹ Vö. SZEMZŐ: *Német írók...* 19.

roly, Vitkovics Mihály és Fáy András műveiből. „Az Iris a Pannoniával szemben már nivós [...] folyóirat, mely válogatott írókörével irányt szabott az ízlésnek.”¹⁰ Megszűnése évében alapították a *Spiegel*t. Ez már nem tiszavirág-életű, 1852-ig (25 évig) állt fenn, csak alcíme változott az évek során: Der Spiegel – oder Blätter für Kunst, Industrie und Mode (Tükör – Művészet, ipar és divat), később helyet kap az irodalom, majd a színház is az alcímben, végül Saphir Zsigmond szerkesztésében ért véget 1852-ben, politikai és szépirodalmi lapként. Itt is követhetjük az alcímek módosulásán keresztül az olvasóközönség igényeinek változását és a korhoz való alkalmazkodást, akár csak a magyar nyelvű *Regélő* esetében. Melléklapja a *Schmetterling*, 1831-től tudósít a napi színházi és irodalmi eseményekről. Említésre méltó még a *Der Ungar*, alcíme: Zeitschriftliches Organ für ungarisches Interesse, Kunst, Eleganz, Literatur, Theater und Mode (Művészet, irodalom, színház és divat a magyarok iránt érdeklődők számára). Ez vegyes tartalmú, de zömében szépirodalmat közlő napilap, zene-mellékletekkel. Alcímében sokatmondó a für ungarisches Interesse – érdeklődéskeltés a magyar témák iránt. Klein Ármin (Kilényi János) alapította, aki szerkesztő és fordító is volt egyszemélyben. A kül- és belföldi irodalmi életről egyaránt tájékoztat. Külön rovatai: Pesther Briefe (Pesti levelek), valamint Bilder aus Ungarn (Magyarországi képek). Ezek a folyóiratok még általában nyolcoldalасak, negyedréti formátumban készültek, természetesen gótbetűkkel szedve és igen apró betűkkel, ezért olvasásuk nem túl kényelmes. Az első évfolyamok nem illusztráltak, de fejlécük kissé díszített. Német nyelvű almanach (*Jahrbuch des deutschen Elements in Ungarn*) is megjelent egy alkalommal 1846-ban Benkert (Kertbeny) Károly szerkesztésében, Schedius, Rummy, Pyrker, Majláth gróf és Hugo Károly írásaival.

„A könyvkiadók és könyvkereskedők tekintélyes része német származású: Trattner János Tamás és Mátyás Pesten; Wigand Ottó és Heckenast Gusztáv Pesten és Kassán; Landerer Mihály és Lajos Pesten és Pozsonyban. Ezek a kiadók [...] a magyar irodalom felvirágoztatása és terjesztése körül is nagy érdemeket szereztek.”¹¹ Az enyhébb cenzúra miatt sok német kiadvány látott napvilágot Pesten, Budán, Pozsonyban és általában a magyar városokban. Pest különösen kedvelt kiadóhely, sorozatok jelentek meg itt a nagyközönség számára a korabeli német, francia, angol regényekből (1815-ben Hartlebennél a Winterfreuden; 1819-ben Leyer Józsefnél a Frauenzimmer-Bibliothek, hölgyek számára; 1826–1829 között Wigand Ottónál az Erheiternde Abendbibliothek für die gebildete Lesewelt, a művelt olvasók számára. Hartleben kiadott egy Belletristisches Lese-Cabinet és egy későbbi Neues Belletristisches Lese-Cabinet c. sorozatot). A magyar művek közül Klein Ármin fordításában jelentek meg Jósika regényei és Eötvös *Karthauzija*, 1834 és 1844 között. Az értékes irodalom mellett szép számmal adtak ki ízlésrontó ponyvaregényeket is.¹²

¹⁰ Uo... 39.

¹¹ PUKÁNSZKY: *A magyarországi német irodalom ...* 456.

¹² Vö. Uo. ... 503.

A leghíresebb pesti könyvkiadó Heckenast Gusztáv neve nekünk magyaroknak a márciusi forradalom eseményeit idézi, a Heckenast-Landerer nyomdában készült 12 pont és Nemzeti dal kapcsán őrizzük emlékezetünkben. Kassán született, német eredetű családban, a véletlen segítette az irodalomhoz. Sógora, az említett Wigand Ottó maga mellé vette könyvkereskedésébe Pestre és 1834-ben rábízta üzletét, amikor egy tiltott könyv (Wesselényi Miklós: *Balítéletek*) terjesztése miatt szöknie kellett.¹³ A fiatal Heckenast fejlesztette a céget és 1840-ben Landerer Lajos nyomdással együttműködve közös vállalatot alapított. Országszerte népszerű, művelt, irodalomszerető- és értő ember volt. Német és magyar műveket egyaránt adott ki. Élénk társasági életet élt, a korabeli magyar, osztrák és német írók örömmel adták munkáit kiadójába és szívesen időztek pilismaróti birtokán. Adalbert Stifter és Betty Paoli támogatója és örökös kiadója, Stifter személyes barátja is. Megjelenteti Jósika: *Zrinyi a költő* c. művét Toldy német fordításában és Jókainak is ő a kiadója. 1854-től nála lát napvilágot a *Vasárnapi Újság*. Heckenast 1873-ban átadta kiadóját a Franklin-Társulatnak, Pozsonyba költözött, de haláláig dolgozott német munkák kiadásán. Az írók mecénása és az olvasók barátja 1878-ban halt meg, a legnagyobb hazai lapok gyászolták:

„A magyar irodalomnak [...] gyásza van” – e szavakkal kezdi 1878. ápr. 14-i számát a Vasárnapi Újság, – „Négy évtizednek [...] kulturhistoriája van nevéhez fűzve [...] Ama korszak alatt alig élt Magyarországon nevezetesebb író, a kinek legalább egy értékesebb műve ne Heckenast Gusztáv által jutott volna a közönség közé, s volt egy idő, a midőn egészen az ő kezébe látszott letéve irodalmunk sorsa.[...]”¹⁴

II. A magyarországi német polgár – az irodalom művelője és olvasója

Egy német nyelvű évkönyv bemutatásakor természetesen nem kerülhető meg ennek legfőbb olvasóközönsége; a hazai német ajkú polgárság. A német nyelv nem volt idegen a magyar főnemeseik, nemesek számára sem, sokan nagyon jól beszéltek, azonban a német sajtó igazi olvasója mégis az anyanyelvű hazai németiség. Történetükkel és kultúrájukkal, nyelvük fejlődésével ma már többen foglalkoznak a népcsoport tagjai közül is. Szinte minden szerző hangsúlyozza a magyarországi németek magyar haza iránti szeretetét és hűségét, kultúráközvetítő szerepét.

Ki a német polgár? – kérdezi már Pukánszky is és válasza így szól: „[...] aki német származásának tudatában vizsgálja a magyar nemzeti közösséghez való viszonyát [...] lép a magyar–német együttélésben nyíló egyik vagy másik útra.”¹⁵ Sebestyén György így teszi fel a kérdést: „Mit jelent az, hogy magyarországi német?” – a választ az érzelmekben keresi – „Az etnikai identitás problé-

¹³ Vö. SZEMZŐ: *Német írók...* 83.

¹⁴ Vasárnapi Újság 1878, Nr. 15.

¹⁵ PUKÁNSZKY Béla: *Német polgárság magyar földön*. Bp. 1940. Franklin-Társulat. 6.

mája érzelmeket érint.”¹⁶ Ezzel arra utal, hogy egy-egy etnikum esetében nem elég csak a nyelvet egyedüli kritériumnak tekinteni. Elmer István bájos kétnyelvű képeskönyvében e kettősség érzését jól ismerve írja: „Kik ők – kicsodák vagyunk mi, akik két nyelven, két kultúrához kötöttek, ám egyetlen emlékezetel, az ungarn–deutschenek álmával élünk-élünk itt?”¹⁷ Szerinte: „A kettős kötődés nem apaszt, nem teszi sótlanná a kedélyt és a lelket. Ha nem akarják politikai célra fölhasználni, gazdagítja azt, aki megéli ezt a sorsot, s úgyannyira a többségi közösséget is.”¹⁸ A németek több hullámban érkeztek, ill. telepítették őket Magyarországra. A 18. század felvilágosult uralkodói (III. Károly, Mária Terézia és II. József) idején érkező osztrák és német telepések, a svábok katolikusok, míg az erdélyi svábok református vallásúak. Galíciai zsidók is érkeztek, mintegy 110 ezer embert telepítettek, akiknek az volt a küldetésük, hogy benépesítsék az elpusztult területeket.¹⁹ A magyar őslakosok és a német telepések kölcsönösen gazdagították egymás nyelvét és kultúráját. A polgárosodás ekkor indult meg nálunk a köznemesség vezetésével, amelyhez csatlakozott a német polgárság is, mert érdekei egyeztek a magyar polgárosodás érdekeivel, a bécsi udvar ellenében. A század elején Debrecent kivéve a szabad királyi városok lakosságának többsége német volt, a 30-as évekre erősödik az elmagyarosodás, még Pest-Budán is. Budának az 1840-es évek végén 30 000 német és 7 500 magyar lakosa volt. Pest német és magyar lakossága számban megegyezett egymással, 30–30 000.²⁰ Az említett kutatók a magyarországi német polgár három típusát különböztetik meg; a Hungarus tudatú asszimilálódott típust, aki teljesen beolvad a magyarságba, nevét is magyarosítja és érzelmeiben is azonosul, noha nem mindig beszél jól magyarul. A második, aki inkább csak külsőségekben hódol be, de otthonában ápolja német kultúráját, s végül az öntudatos német polgár, aki ugyan nem ellensége a magyar nemzetiségi mozgalomnak, de elutasítja saját beolvasztását. A legöntudatosabbak az erdélyi szászok voltak, de ők a magyar törekvéseket is elvetették.

A hazai német polgárt is magával ragadja a magyar reformlendület. Irodalmuk és színjátszásuk nem annyira eredeti, inkább bécsi mintákon alapul. A magyar kultúra iránt azonban nyitottak. Az elmagyarosodás a 40-es években a legerősebb. A magyarság iránti rajongásban a szabadság, hősiesség mind a ma-

¹⁶ SEBESTYÉN György: *A magyarországi németek közvetítő szerepéről*. In: *300 Jahre Zusammenleben. Aus der Geschichte der Ungarndeutschen. / 300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből*. Budapesti Nemzetközi Történeteszkonferencia I. (1987. március 5–6.) Szerk.: HAMBUCH Vendel. Bp. 1988. 18.

¹⁷ ELMER István: *Gyökeret vertek a svábok: Emlékeztető képeskönyv. Die Schwaben fassten Fuss*. Bp. 1996. 8.

¹⁸ Uo. ... 44.

¹⁹ Vö. TILKOVSKY Lóránt: *Német nemzetiség–magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németek történetéből*. Pécs, 1997. 28.

²⁰ BELLÉR Béla: *A hazai németiség a reformkor, a polgári forradalom és az önkényuralom idején*. In: *300 éves együttélés I. ...* 66.

gyar névben egyesül. Akadnak kirívó példák, ilyen volt Pulszky Ferenc felesége, a bécsi bankárlány, aki nem tudott magyarul, de azt írta naplójában: „Mindennem, amim csak van, Magyarországé” – idézi Bellér Béla.²¹

Magyar oldalról egyrészt örültek ennek a folyamatnak, elősegítették, másrészt erőszakos úton is próbálkoztak (az 1844. évi törvénnyel, amely a magyart államnyelvvé tette, de nem vette figyelembe, hogy ezt nem lehet egy csapásra megvalósítani olyan területeken, ahol a lakosság többsége németajkú). A magyarországi németek kultúraközvetítő szerepét híres művészek is erősítik (Liszt Ferenc, Munkácsy, Erkel), építészek (Hild, Pollack, Schulek). A magyarországi németek kettős tudatára kedves anekdota szól Erkelről, akit felkértek a Bánk bán megzenésítésére és ezt felesége így tolmácsolta neki: „Franz, du muß etwas hazafias schreiben!”²²

Spira György a névmagyarosítással kapcsolatban hoz néhány mosolygató példát, amelyek általában a német nevek tükörfordításai: Teichengrüberből Tavasi, Liebéből Szerlemey, Merkből Figyelmessy, Ringsmuthból Körbáthory.²³

Toldy (Schedel) Ferenc a legmarkánsabb példa a magyarrá vált német irodalmárok körében, akinek nevéhez a híres Pyrker-pör is fűződik. Kazinczyt, a legnagyobb magyar nyelvújítót megrója azért, mert lefordította a németül író Pyrker László bibliai eposzát (*Szent hajdan gyöngyei*).

Toldy alakját szinte minden kutató kiemeli és méltatja magyar irodalomtörténeti munkáját, amely első valódi irodalomtörténetünknek számít, valamint lapszerkesztői és kritikus tevékenységét. A német származású Toldy a magyar nyelv, irodalom és színjátszás őre, a reformkori vezér, Bajza barátja. A szepeségi német Szontagh Gusztáv nevét is említhetjük mint a magyar ügy harcosát (az *Athenaeum* munkatársa) vagy Mátray (Rothkrepf) Gáborét (a *Regélő* szerkesztője).

A színjátszás még az a terület, ahol a magyar nyelvi-nemzeti törekvések összeütköztek a némettel. A hazai német színjátszás története nem tárgya dolgozatomnak, csak a Pesti Német Színházat említem, amely 1812 és 1847 között állt a mai Vörösmarty (akkor Gizella) téren és 3500 nézőt fogadott be. Sajnos 1847-ben leégett. Műsoruk a bécsi Burgtheaterét követi, de játszottak a német színházban magyar darabokat is, német fordításban. A színügy a reformkori küzdelmek állandó ütközőpontja volt. Bajzáék természetesen a magyar darabokat sürgették és pártolták. A Pesti Magyar Színház – amely az ő vezetése alatt lett Nemzeti – mindig harcban állt a némettel, hiszen nem tartották jó magyar embernek, aki azt is látogatja. A pesti német színházat főleg bécsi vendégszínházak fellépése alkalmával látogatták magyarok, többször járt itt Nestroy, aki fellépett saját darabjaiban, s ezután a magyar színház is bemutatót műveiből,

²¹ Vö. Uo. ... 67–68.

²² Vö. ELMER István: *Gyökeret...* 41.

²³ SPIRA György: *A pesti németek és a magyar negyvennyolc*. In: *Németek Budapesten*. Szerk.: HAMBUCH Vendel. Bp. 1998. 44.

magyar nyelven.²⁴ Német színház egyébként majdnem minden nagyobb városunkban, Pozsonyban, Kassán, Győrött, Sopronban stb. működött. A német színházak igyekeznek megfelelni a magyar igényeknek is. Bemutatják Kisfaludy, Szigligeti darabjait, Körner *Zrinyijét*. A magyarul tudó német színészek szívesen lépnek fel magyar színházban és a német darabokat is magyar nyelvű betétekkel színezik, egy-egy mondattal, vagy dalokkal.²⁵

A magyarországi német polgár tehát nyelvében német–magyar, vagy német. Német színházba jár, német nyelvű újságot olvas, de fordításban hozzájut a világ- és magyar irodalom alkotásaihoz is. A német kultúra együtt él a magyarral a reformkor végén is. A pest-budai német polgár csodálja a magyar nemesi pompát, rajong a nemzeti hőskért, de Bécsért is lelkesedik. A 30-as és 40-es évek német értelmisége dolgozó polgár, de nem harcos szellemű, a nyugalmat kedveli, a békés otthont. Pukánszky hagyományörzőnek nevezi ezt a tipikus biedermeier polgárt. A nagy romantikus hullám elvonult és a tompított fényű biedermeier borította el az irodalmat. Ez egyfajta életforma, életérzés; a nagy lelkesedés után az apró örömek megbecsülése, visszavonulás a családi szalonba, házimuzsika, esetleg kávéházi újságotvasás. A családi összejövetelek a német összetartozást erősítik. A hazai német biedermeier polgárt a harmóniára törekvés jellemzi, a zenében Schubert, az irodalomban Grillparzer és Stifter, az ellentétek kiegyenlítésének nagy művészei.

Ez a réteg és részben a magyar nemesek, valamint a művelt középosztály adja a német nyelvű irodalom olvasóközönségét. Újra Bajzához kell visszatérnünk, aki megrója Kisfaludyt, mert németül levelez és 1847-es akadémiai beszédében („Az idegen nyelveknek a közéletben használása s a nemzeti erkölcsökre befolyása”) óvja a magyar főnemeseket és az őket utánzó középosztályt attól, hogy gyermekeiket túl korán oktassák idegen nyelvekre. Bajza, mint a reformkor irodalmi vezére ezt eltűlozza egy kissé. A hazai német irodalom és nyelv védelmére nem születtek ilyen lelkes vezérek és tollharcosok, de nyilvánvalóan a helyzet is más volt. Nálunk a tét a magyar nyelv megmaradása és fejlődése, valamint a nemzeti irodalom megteremtése. A romantika is ezt a programot kínálta; a „nemzeti” előtérbe helyezését, így a soknemzetiségű birodalom eszméjét elsöpörte a függetlenség vágya. A magyar nyelvű irodalom elhalványította, majd egészen háttérbe szorította a németet, a szerbet és szlovákot. Mondhatjuk azt is, hogy ez a korszak következménye volt.

III. Az *Iris Taschenbuch*

Amikor az *Iris* első kötete megjelent, az irodalom német nyelvterületen, főleg Ausztriában szelídebb, polgári irányt vett. A biedermeier hatására a nagy romantikus íróink-költőink egy-egy idilli hangulatú képet is beleszóttek műveikbe. Pest-Buda a 40-es években háromnyelvű (magyar, német és szerb), a nemzetiségeknek saját

²⁴ Vö. KLEMM László: *A pest-budai németnyelvű színházkultúra*. In: *Németek Budapesten...* 260–261.

²⁵ Vö. PUKÁNSZKY: *A magyarországi német irodalom...* 465.

folyóirataik vannak, amelyek nemzeti nyelven szólnak hozzájuk. A magyarországi német lapok és almanachok számára is Bécs adja a mintát, munkatársaik is többségében osztrák alkotók, de a magyarországi német írók is dolgoznak számukra. Az *Iris* megjelenésekor (1840) kissé idejétmúlt már az irodalmi almanach, mégis évkönyvünk kilenc évfolyama felvonultatta a korabeli népszerű osztrák szerzőket, több magyarországi német alkotót és fordításban közölt néhány magyar művet is. Az idősebb neves írók mellett helyet adott a még kevésbé népszerű és fiatal alkotóknak is. Néhányan törzstagokká váltak és szinte minden évben elküldték műveiket.

A két szerkesztő Majláth gróf és Saphir Zsigmond.

Némi túlzással azt is mondhatjuk, hogy Majláth hasonló szerepet vállalt a német nyelvű irodalom terjesztésében és felkarolásában Magyarországon, mint Bajza a magyar irodalom érdekében. A költő és történész Majláth azonban sokat tett a magyar irodalom külföldi elismertetéséért is. Példa erre két magyar mesegyűjteménye, német fordításban (*Magyarische Sagen und Märchen*, 1825 és *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen*, 1837). Ez utóbbit Kazinczy lefordította magyarra, de csak 1864-ben jelent meg. Fontos antológiája még a *Magyarische Gedichte*, 1825), amely 24 magyar költő 150 versét tartalmazza. Számunkra a bevezetése fontos (Übersicht der Geschichte der magyarischen Poesie), amelyben átfogó képet ad a magyar költészetéről, az alkotók életrajzaival, Kazinczy nyomán. A bevezetőt Pukánszky „összefüggő kritikai vázlat”-nak, Várady Zoltán „az első kritikai irodalomtörténet”-nek nevezi.²⁶

Székhelyi Gróf Majláth János* 1786-ban született és Várady, az életrajzírója „magyar származású és érzelmű, de német műveltségű” emberként jellemzi.²⁷ Filozófiát, majd jogot tanult Egerben, ill. Győrben, s a királyi kancellária titkára lett, de szembetegsége miatt felmentették. Élete szerencsétlenül alakult, mert könnyelműen bánt pénzével, nagy mecénás hírében állt, de rossz üzletember volt. Vagyonát elvesztette és elkeseredésében a bécsi rendőrminisztérium kémje lett. Nálunk nem népszerű, reformellenessége és a császárhoz való hűsége miatt. Életének maga vet véget 1855-ben, amikor lányával együtt a stahrenbergi tóba ugrik. Az ellentétek embere – életrajzírója szerint – katolikus és öngyilkos lesz, pártolja és terjeszti a magyar irodalmat, de ellenzi a függetlenséget és haladást, mindenkin segít, aki hozzá fordul és mégis kém lesz. Kazinczy kedvelte, személyesen is találkozott és leveleztek. A kor legjobb íróival állt kapcsolatban, magyarokkal éppúgy, mint németekkel, osztrákokkal. Kedvence Berzsenyi, akit a legnagyobb magyar költőnek tartott. Ófelnémet költeményeket dolgozott át modern nyelvre, s maga is kiadott egy saját verseskötetet (*Gedichte*, 1825). Sokoldalú ember, jól fordít (Eötvöstől a *Falu jegyzőjét* és Kisfaludy néhány elbeszélését). Írt novellát, történeti tanulmányt és több német nyelvű lapnak dolgozott. Az *Iris Taschenbuch*

²⁶ Uo. ... 473. és VÁRADY Zoltán: *Gróf Majláth János szerepe a magyar irodalomban*. Máramarosszigeten, 1911. 18.

* A Majláth magyaros névalakot használtam a szövegben, a legutóbbi szakirodalmat alapul véve. (A szerző.)

²⁷ VÁRADY: *Gróf Majláth...* 10.

ötlete is tőle származik, segíteni akart Heckenaston, aki a barátja volt és nem kért semmi honoráriumot fáradságáért, csak tiszteletpéldányt.

A másik szerkesztő Saphir Zsigmond, a zsidó származású Saphir Mór Gottlieb unokaöccse, aki szintén lapszerkesztő és újságíró volt Bécsben és Pesten, a Pannoniánál. Zsigmond szerkesztette a *Spiegel* 1848 és 1853 között, majd a *Pester Post* szépirodalmi hetilapot, amelyet azután *Sonntagszeitung* címmel családi lappá alakított át, ez volt a „németnyelvű Vasárnapi Újság”. Írói tevékenységéről nincs adat, inkább zurnaliszta volt – a Wurzbach-lexikon elegáns stílusát, vitázó kedvét- és erejét emeli ki.²⁸ Saphir Zsigmond eredetileg orvosnak készült, de nem praktizált. Pesten tanult és csak 1842-ig volt Majláth szerkesztőtársa az *Iris*nél. Az *Iris* tervéről Majláth és Saphir felhívást tettek közzé a *Spiegel* 1838. évfolyamában, amelyben közlik a jövődő munkatársak tekintélyes névsorát, írnak néhány szót a tartalomról, célról és Heckenast kis külön közleményben tudósítja a jövődő olvasókat az évkönyv külalakjáról.²⁹ A *Figyelmező* is közli a zsebkönyv megjelenésének tervét 1839-ben:

„ – Pesten Heckenast költségén megindult egy német zsebkönyv illy czímmel: *Iris*. Taschenbuch für das J.1840. [...] Külsejét tekintve aligha nem a legszebb német almanach[...].”

Felsorolja a magyar, valamint a magyarországi német közreműködők neveit, említ egy-két magyar vonatkozású közleményt és magyar tárgyú rézkarcot.

Az 1840. évi *Figyelmező* hírt ad az *Iris* megjelenéséről és a tervezett 2. évfolyamról.³⁰

Az évkönyv tizenkettedrét alakban, selyemkötésben, aranyszélű velin papíron, rézmetszetekkel díszítve jelent meg. A két utolsó kötet már a Neue Folge (Új folyam) első két darabja nyolcadrét alakú és alcíme: Deutscher Almanach. Az egyes kötetek terjedelme 300–500 oldal között mozog. Ez a díszkiadás, és volt egy egyszerű, olcsó a szegényebb olvasni vágyóknak. A díszkiadású köteteket az irodalmi művekhez kapcsolódó rézmetszetek díszítették. A címlappal párhuzamos oldalon többnyire egy-egy korabeli főúri hölgy képe látható. A címlap formája állandó, de az *Iris* cím tipográfiája mindig változik. Az első kötet előszavában a két szerkesztő nem fogalmaz meg különösebb programot. Egyszerűen tájékoztatnak az évkönyv megjelenéséről és arról, hogy a kiadás egy évet késett, mert 1839 helyett csak 1840-ben sikerült az olvasók kezébe adni, de örömeiket fejezik ki, hogy elkészült és a közönség jóindulatába ajánlják. A 2. évfolyam is előszóval indul, amelyben megköszönik a kedvező fogadtatást, tájékoztatnak arról, hogy Saphir megválnak az évkönyvtől, de távozásának okát nem tudjuk.

²⁸ Vö. WURZBACH, Constans, v.: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich...* (1750–1850). Bd. 28. Wien, 1874. 232.

²⁹ Vö. *Der Spiegel. für Kunst, Eleganz und Mode*. 1838. Nr. 48. 383–384.

³⁰ Vö. *Figyelmező*. Az egyetemes literatura körében. 1839. 42. sz. 696. valamint 1840. 49. sz. 800.

Iris.

Taschenbuch

für das Jahr 1841.

Herausgegeben

von

Johann Graf Mailáth und Dr. S. Saphir.

Zweiter Jahrgang.

Mit sechs Stahlstichen.

W e s t h,

Verlag von Gustav Hertenast.

Az *Iris* alapvetően irodalmi almanach, bár ezt nem jelölik az alcímben. Majláth néhány történeti munkájától eltekintve a biedermeier irodalom minden műfaját felvonultatják: útirajz, elbeszélés, ballada, románc, élet- és zsánerkép, dal. Majláth is viszonylag gyakran jelenik meg; történelmi arcképekkel (Helena Zrini, (1. Jg. 1840), Isabella Zápolya, 4. Jg. 1843) valamint magyar történelmi tanulmányokkal (Szenen aus der ungarischen Geschichte, Neue Folge 1. 1847 és Johann Zápolyas Königswahl und Krönung, Neue Folge 2.1848) Megjelent még egy novellája és négy dala, amelyek egyikét, modern formája és hangvétele miatt érdemes idézni.³¹

³¹ Iris Taschenbuch 2. Jg. 1841. 400.

Saját, csak értelem szerinti fordításban: Mi az, mi örök? – Ifjúság elszáll, Vihar elvonul, Szépség eltűnik, Láng kialszik, Gazdagság elenyészik, Villám tovaröppen, Hatalom szétfoszlik, Szikla szétmállik, Nagyság elillan, Nappal elsápad, Minden eltűnik! – Csak az igaz szerelem örök. (A szerző.)

Der Waldgänger.

Das Bild ist von H. Schreyer gezeichnet.

Deutscher Almanach
für 1847.

Zu Hefers "Waldgänger."

Pesth.

Gustav Heckenast.

Was besteht?

Jugend vergeht,
Sturm verweht,
Schönheit verblüht,
Flamme verglüht,
Reichtum rollt,
Donner vergollt,
Macht zerschellt,
Fels zerfällt,
Hoheit entweicht,
Tag erbleicht,
Alles vergeht!

Nur die wahre Liebe besteht.

Az *Iris*ben a próza szerepel túlsúlyban, de arányosan színesítve rövidebb-hosszabb költeményekkel. A munkatársak között képviseltette magát az arisztokrácia (Friedrich von Schwarzenberg és Hermann von Pückler-Muskau hercegek, Majláth gróf, és a bárók sora: Josef (Freiherr) von Hammer-Purgstall, Joseph Christian von Zedlitz, Ernst von Feuchtersleben, Friedrich Halm, azaz Eligius von Münch-Bellinghausen). A korszak íróői közül jelen voltak: Bezerédj Amália* Karoline Pichler, Betty Paoli és néhány álnéven szereplő hölgy: Sephine, Natalie, Konstanze, Karolina D. – ők azonban nem tartoznak a jelentősebb íróók közé. Az első évfolyamban két híres magyar alkotó nevével is találkozhatunk, akiktől fordításban olvashattak a német ajkú irodalombarátok: Jósika Miklós báró és Kölcsey Ferenc egy-egy ma már kevésbé ismert művét, ill. ennek részletét közlik, a fordító neve nélkül (*Perle der Mohilen*, valamint *Die Schatzkammer in den Karpaten*). Bajza Figyelmező-beli *Iris*-ajánlásából (1839) tudjuk, hogy a fordításokat az *Athenaeumból*, ill. az *Emlényből* vették át.

A magyarországi német írókat Majláth Jánoson kívül a ciszterci szerzetes, később egri érsek Pyrker János képviseli egy osztrák útirajz részlettel és Köffinger János Pál egy életképpel (1. Jg. 1840), Pulszky Ferenc magyar népmondákkal (2. Jg. 1841). Bezerédj Amália szintén egyszer szerepel „Cäcilie” c. elbeszélésével (1. Jg. 1840). Az íróő, kislányának Flórának írt könyve által vált népszerűvé (*Flóri könyve*).

A munkatársak zömét az osztrák írók alkották, akik között akadtak jó tollú epigonok és ma is ismert, elismert nevek. Ez utóbbiakhoz tartozik Franz Grillparzer és Adalbert Stifter, akiknek neve a mai magyar művelt olvasóknak sem idegen.

Grillparzer szinte minden műfajban otthonosan mozgott és jelentőset alkotott. Az osztrák romantika nagy öregje a lélektani drámák mestere. Az *Iris* első és utolsó évfolyamában olvashatunk tőle. Először egy vígjátéka részletét (*Weh dem, der lügt*), amely éppen 1840-ben került ki a tolla alól és egyik híres elbeszélését (*Der arme Spielmann*), amelyet 1848-ban írt és itt jelent meg először nyomtatásban. Saját élménye alapján született ez a biedermeier hangulatú történet egy bécsi vendéglőben

* A Bezerédj névalakot használom, de talákoztam már a névvel Bezerédi és Bezerédy alakban is. (A szerző.)

játszó öreg zenésről, akivel az író mindig beszélgetett. Az ő alakját őrzi az elbeszélés, amelyet Szemző Piroska az *Iris* „legértékesebb drágakövének” tart.³²

A másik híresség Stifter, aki Majláthnak köszönhetően az évkönyv állandó munkatársa lett és elbeszéléseinek javát itt jelentette meg (Feldblumen, Der Hochwald, Die Narrenburg, Die Schwestern, Der Waldgänger etc.) Ezek közül többet bevett a *Studien* c. szép kiállítású kötetébe, amely szintén Heckenastnál jelent meg és a németül tudó magyar közönség is örömmel olvasta a 40-es és 50-es években. A kiadótulajdonos és az író között életre szóló barátság alakult ki. Stifter Majláth gróf nagy „felfedezettje” Heckenast számára. Festői szépségű, igényes elbeszélései mindig biztosították az *Iris* magas színvonalát.

Betty Paoli, akit szintén Majláth fedezett fel, ugyancsak állandó és hálás munkatársnak számít, de dolgozott a *Spiegel*nek és az *Ungarn*nak is. Eredeti nevén Babara Glück szerencsétlen sorsú, érzékeny lelkű, tehetséges író. Sokak által kedvelt elbeszélései, útirajzai főleg az arisztokrácia miliójét mutatják be, amelyet maga is jól ismert, hiszen köztük élt. A bécsi Wertheimer családnál volt társalkodónő, ahol élénk szalonélet folyt. Itt ismerkedett meg a korszak jeles íróival (Stifterrel, Grillparzerrel, Hammer-Purgstallal), majd 1843-tól az irodalombarát Fr. Schwarzenberg herceg özvegy édesanyjánál állt alkalmazásban. Példaképe Lenau, az ő melankóliája színezi költeményeit. Stifter is megörökíti Bettyt a *Nachsommer* (Nyárutó) c. regényében szereplő Vorleserin (felolvasónő) alakjában.³³ Nemcsak tehetséges író volt a saját korában, de jószemű kritikus is. Stiftert őszintén tisztelte, hozzá írt költeménye megjelent az *Iris* utolsó évfolyamában. A természet hű tolmácsolójaként és prófétájaként ünnepli.

Karoline Pichler neve szintén emelte az *Iris* fényét, de csak egy rövid költeménye jelent meg „Glosse” (1. Jg. 1840). A Bécs szerte közismert és tisztelt idős hölgy irodalmi szalonjáról híres, ahol valóban a legnagyobb nevek is megfordultak (Hammer, Grillparzer, Stifter, Pyrker, a Schlegelek etc.). Majláth gróf személyes jó barátja, Andreas Pichler birodalmi tanácsos felesége, költő és drámaíró. Több darabját bemutatta a Burgtheater. Írt regényt és novellát is. Ferdinand Wolf a kiadója, egyszerűségét és természetességét, tiszta emberi értékét emeli ki.³⁴

Az *Iris* törzsgárdájához tartozott néhány ma már a másod-harmad vonalba szorult név, akik akkoriban viszont igen népszerűek voltak: Vogl, Lewitschnigg, Seidl, Hammer-Purgstall. Több alkalommal jelent meg Enk és Prechtler, akik szintén inkább a divatos írók sorába tartoztak. A biedermeier irodalom képviselői ők, nevük e korhoz kötődik. Vogl, Seidl, Lewitschnigg újságírók és szerkesztők, a tájlíra, népies életkép és zsánerkép művelői, szinte minden évben elküldték műveiket Majláthnak, akivel személyesen is jól ismerték egymást.

Johann Nepomuk Vogl anyai részről magyarországi német és noha Bécsben él, gyakori vendég Magyarországon. Témában sokszínű, pusztai tárgyú költe-

³² SZEMZŐ: *Német írók...* 53.

³³ Vö. SCHMIDT, Adalbert: *Dichtung und Dichter Österreichs im 19–20. Jh.* Bd. 1. Salzburg–Stuttgart, 1964. 96.

³⁴ WURZBACH... Bd. 22. Wien, 1870. 246–247.

ményei miatt „Dichter der Steppe” (a puszta költője).³⁵ Számunkra a „Klänge aus Ungarn” c. tájlíra sorozata érdekes, amelyből az *Iris* is közölt. Balladáit és románcait is megjelentek az évkönyvben. Legjobb dalait megzenésítették.

Johann Gabriel Seidl, Majláth barátja és a bécsi *Aurora* zsebkönyv szerkesztője. Ők ketten ajánlanak is egymásnak szerzőket és műveket. A természet dalnoka, tipikus biedermeier lírája az otthon békéjét, a természet szépségét jeleníti meg. Magyar témákat is belevisz költészetébe és vonzódik a népdalhoz. „Der Dudensackpfeifer” (A dudás) c. zsánerképe egy rézkarc kíséretében jelenik meg (4. Jg. 1843). Szintén több versét megzenésítették. Elbeszélést, kritikát és színdarabot is írt. Az *Iris*ben balladaszerű románcok is olvashatók tőle.

Heinrich Ritter von Levitschnigg szintén a népies életkép mestere, de verses útleírásai is vannak. A *Pester Zeitung* tárcarovatát vezeti. A Spiegel melléklapjának (*Schmetterling*) költője, szerelmi dalai kedveltek, az almanachlíra tipikus képviselője. Elbeszélései a kései kísértet-romantika stílusát mutatják. Az *Iris* egy verses útleírását közli „Nador” címmel (2. Jg. 1841), amely egy hajóutazást elevenít fel Pozsonytól Pestig és verses zsánerképeit (Flora, das walladische Blumenmädchen, Ein Savoyardenknabe, Der Zimbalschlägel). Utóbbi vers hőse a magyar cigány, a szabadság jelképe a biedermeier költészetben.

Joseph von Hammer-Purgstall az osztrák biedermeier irodalom egyedi alakja, szalonok körülrajongott vendége. A korabeli bécsi kulturális élet egyik legsokoldalúbb és legszínesebb egyénisége. A kortársak is elismerik „enciklopedikus tudását a Keletről” és „csodálatra méltó jelenségnek” tartják³⁶ Elvégezte a keleti nyelvek akadémiáját Bécsben, megtanult perzsául, fordított is egy 14. századi perzsa költő Hafis verseiből. Történeti munkái jelentek meg Keletről. Sokat utazik, útiélményeit keleti tárgyú valamint olasz témájú költeményeiben is megőrökíti. Az *Iris* szívesen közli műveit, keleti költeményeit (Leila, 2. Jg. 1841) és meséit (Sebba, 3. Jg. 1842), Die berühmten Liebespaare der Araber, folytatásokban), valamint egy verses költői levelezést Franz Gräfferrel (Metrische Korrespondenz).

Említésre méltó még Johann Otto Prechtler, folyóiratok és almanachok kedvelt szerzője, akinek verseit inkább formavirtuozitás mint a tartalom egyedisége jellemzi és Michael Leopold Enk von der Burg bécsi bencés szerzetes, a lélek jó ismerője, aki a szerzetesi hivatás és a világi élet közötti harmóniát keresi és költészete is e lelki küzdelmet tolmácsolja. Az *Iris* népszerű szerzője bölcséleti és moralizáló verseivel, elbeszéléseivel. Az *Iris* két „hercege” Friedrich von Schwarzenberg és Hermann von Pückler-Muskau, akik tarka útijegyzeteikkel és főleg rangjukkal emelik az évkönyv fényét, noha álnéven szerepelnek. Ritkában jelent meg Ludwig August Frankl, csehországi zsidó származású újságíró, a *Sonntagsblatt* szerkesztője, aki cseh nyelven is publikál. Nem tud kitörni a zsidó keretek közül, egy bécsi izr. közösség titkára, költeményeit átszövi a világfájdalom. Az *Iris*ben balladáit és életképei népszerűek. Akadtak persze jónévű

³⁵ WURZBACH... Bd. 51. Wien, 1885. 180.

³⁶ WURZBACH... Bd. 7. Wien, 1861. 281.

írók egy-két közleménnyel is: Ernst von Feuchtersleben báró, az osztrák Vormärz filozófusa néhány epigrammát küldött, Friedrich Halm (Lustige Hochzeitslieder), Joseph Christian von Zedlitz báró két zenészportrét (Liszt und Thalberg), vagy Hieronymus Lorm, aki az 1. évfolyamban saját nevén (Heinrich Landesmann) publikál egy románcot.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az *Iris* a német ajkú magyarok *Aurorája* szép kiállítású és igényes tartalmú évkönyve a magyar reformkornak, főszerkesztője, akárcsak kiadója az irodalom hűséges mecénásai, az írók barátai voltak. Felvilágosult gondolkodású és liberális szellemű emberek, akik az értéket próbálták közvetíteni, felekezeti vagy rangbeli hovatarozás nélkül. Azt is hozzá kell tennünk, hogy a korszak arisztokrata írói számára is közügynek számított az irodalom, nemcsak a szalonélet keretein belül művelték, nem maradtak távol akkor sem, ha a bajba jutott kiadón kellett segíteni. A jótékony cél már régen feledésbe merült, de az *Iris* a biedermeier német nyelvű irodalom kedves kordokumentuma marad.

AGATA GISELA MUTH

Iris

Ein deutsches Taschenbuch im ungarischen Reformzeitalter

Im sog. Reformzeitalter (1825–1848) herrschte in Ungarn ein reges Geistesleben. Obwohl im Zeichen der Romantik die nationalen Charakterzüge dominierten, war auch das Pester Deutsche Theater tätig, hatten die deutschen Buch- und Zeitungsdruckereien einen Aufschwung. Pesth-Ofen (Pest–Buda) war ein Zentrum des deutschsprachigen literarischen Lebens der Monarchie. Zum Leserpublikum von den deutschen Büchern und Blättern gehörten nicht nur die Ungarn-deutschen, sondern auch der ungarische Adel und die Intelligenz. Die Bevölkerung von Pesth-Ofen war derzeit dreisprachig: ungarisch, deutsch und serbisch. Die Nationalitäten hatten eigene Zeitungen in ihrer Muttersprache. Die vier bedeutendsten heimischen deutschen Zeitungen waren in der Reihe ihres Erscheinens: *Pannonia*, *Iris*, *Der Spiegel* und *Der Ungar*. Das Taschenbuch *Iris* wurde vom Grafen Johann Mailáth ins Leben gerufen. Er wollte seinem Freund Gustav Heckenast helfen, dessen Buchverlag durch die große Pester Überschwemmung (1838) fast völlig vernichtet wurde. Auf seine Veranlassung meldeten sich bedeutende österreichische Autoren, um den Erfolg des Taschenbuches mit ihren besten Werken zu fördern.

Der Redakteur Graf Mailáth (1786–1855) war „ungarischer Herkunft und deutscher Bildung“, auch selbst ein zweisprachiger Schriftsteller, dessen Name die nahmhaften Dichter an das *Iris* geführt hat. Zwei Jahre lang wirkte der Journalist Sigmund Saphir bei der Redaktion mit. Das *Iris* war ein Meisterwerk von Heckenast, – in Seide gebunden, mit Goldrand, durch schöne Stahlstiche geschmückt. Die berühmtesten Autoren des Almanachs waren Franz Grillparzer und Adalbert Stifter. Es lohnt sich zu bemerken, daß Stifiers beste Erzählungen im *Iris* erschienen sind und Heckenast wurde später sein inniger Freund und ausschließlicher Verleger. Zum ständigen Autorenkreis zählt man noch Betty Paoli, J. N. Vogl, J. G. Seidl, H. von Levitschnigg und J. von Hammer-Purgstall, – die typischen Gestalten des österreichischen Biedermeiers. Von den Ungarn-deutschen beteiligten sich an der Arbeit Ladislaus Pyrker, J. P. Köffinger, Amalie Bezerédy und Johann Graf Mailáth.

Der schönste deutsche Almanach von hohem Niveau stellte neun Jahre hindurch (1840–1848) die kulturelle Vermittlerrolle des Ungarn-deutschtums zwischen der ungarischen Heimat und dem Ausland dar.